Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024

№ 2

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Elektron nashr. 598 sahifa.
E'lon qilishga 2024-yil 29-fevralda ruxsat etildi.

Bosh muharrir:
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ
Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Ilm-fanga baxshida umr 8
Baxtiyor Islamov

Kichik biznesni rivojlantirishda "yashil" iqtisodiyotni keng tatbiq qilishning ahamiyati 10
Gulnora Abdurahmonova Kalandarovna, Sanjar Baxodirovich G'oipnazarov

Brand Capital as a Determinant of Institutional Prestige and Student Choice in the Higher Education System 16
Zufarova Nozima Gulamiddinovna

Inson va atrof-muhit dialektikasi: nomutanosiblik ko'rsatkichlari va ekologik muammolar 24
Butaboyev Maxammadjon Tuychiyevich, Maxmudov Nosir Maxmudovich

Yashil budjetlashtirish va uni O'zbekistonda joriy etish istiqbollari 30
Meyliev Obid Raxmatullayevich, Gofurova Kamola Xayrulla qizi

Iqtisodiyotda ta'lim va fan integratsiyasining asosiy yo'nalishlari 35
Yormatov Ilmidin Toshmatovich

Transport vositalari va yo'llar turizm transport infratuzilmasini rivojlantirishning muhim omilidir 39
Agzamov Shaxboz Akmalovich

Bank xizmatlarini raqamlashtirish orqali samaradorligini oshirish 44
A. X. Salamov

Biznes-reja baliqchilik xo'jaligi rivojlanishi uchun asos sifatida 48
Dosmuratova Shaxista Kengashovna

Mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi va uning lizing munosabatlari rivojlanishi bilan bog'liqligi 55
Axmediyeva Aliya Toxtarovna

Turizmni rivojlantirish imkoniyatlari 63
Ziyadullayev Ilhom Narkabilovich

Tijorat banklari depozit operatsiyalari samaradorligini oshirish muammolari va ularni bartaraf etish yo'llari....67
Shamsiyev Nodir Muratovich

Hududlarni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning samaradorligini oshirish masalalari....72
Shagazatov Oybek bahodirovich

Hududlar biznes muhitini rivojlantirish va samarali boshqarish yo'nalishlari 76
Davlatov Sanjar Abdimannonovich

Ijtimoiy rivojlanish xulq-atvor paradigmasida yoshlarning tadbirkorlik faoliyatini tartibga solishning nazariy asoslari 80
Mirzatov Baxtiyor Toxirovich

Korxonalar innovatsion faoliyatida raqamli transformatsiyaning muhim yo'nalishlari 84
Yuldasheva Kamola Miraliyevna

O'zbekistonda agroturizmni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish (Buxoro viloyati misolida) 89
Yoriyeva Farangiz Murodillayevna

Innovatsion tadbirkorlik muhitini kompleks baholashda xalqaro tashkilotlar tajribasi....94
Nazarova Umida Avazovna

Turizm faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish samaradorligini oshirishning ayrim usullari....98
Mirzaxodjayev Alisher Botirovich

Globallashuv sharoitida transchegaraviy suv resurslardan samarali foydalanishni boshqirish 103
Mirzayev Musurmon Umidullayevich

Surxondaro viloyati iqtisodiyotida kichik biznes va tadbirkorlikning o'rni va ahamiyati....108
Fayziyeva Aziza Azamat qizi

Ta'lim muassasalarida xarajatlarni moliyaviy nazorat etishning samaradorligi tahlili....113
Eshonqulov Davlatjon Rajabboyevich

Ta'minot zanjirini boshqarishda transport logistikasi usullarini takomillashtirish....119
Zoxidova Nazokat Berdimurot qizi

Blokcheyn texnologiyasida xavfsizlik masalalari 123
Mamadiyarov Zokir Toshtemirovich

Развитие цифровой трансформации банковского сектора Республики Узбекистан 129
Абдурахманова Матлуба Махамадаминовна

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Asosiy fondlarni hisoblash va baholash usullarini takomillashtirish istiqbollari....135
Rixsimbayev Odiljon Qobiljonovich

Marketingda tovar harakati tizimini optimallashtirish va modellashtirish....141
Sherzod Xolmurodovich Pardayev, Kamola Abdujabborovna Pardayeva

Iqtisodiy rivojlanish uchun strategik taqsimlash strategiyalari:
Investitsion Fond Portfellarning qiyosiy tahlili....148
Sultonboeva Munira bahodirovna

Soliq munosabatlarining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati: ilmiy-nazariy qarashlar....154
Axrorov Zarif Oripovich, Saidmurodov Feruz Sodiqjon o‘g‘li

Взаимосвязь инвестиционной стратегии с оценкой эффективности инвестиционного проекта....159
С. С. Алиева, А. Назаров

Erkin iqtisodiy zonalarning faoliyati va boshqaruv mexanizmini takomillashtirish....167
Sheraliyeva Saida Azatovna

Xizmat safari xarajatlari hisobining huquqiy asoslari....170
Ergashev Sarvar Xudoynazarovich

Инклюзивное образование и его особенности....175
Зайнутдинова Умида Джалоловна

Jismoniy shaxslarning mol-mulk va yer soliqlarini hisoblash va undirish samaradorligini oshirish yo‘llari....179
Qurbonov Muxiddin Abdullayevich

Mamlakatda soliq qarzdorligi vujudga kelishining asosiy sabablari va ularni qisqartirish yo‘llari....184
Hakimov Ulug‘bek Furqat o‘g‘li

Mulk qiymatini baholash tushunchasi, baholash obyektlari, baholanadigan qiymat turlari....188
Izbosarov Boburjon Bahriddinovich, Yoqubboyev Ilhomjon G‘ulomjon o‘g‘li

O‘zbekistonda sug‘urta xizmatlarining zamonaviy transformatsiyasi....193
G. Adilova

Biznes subyektlarida samaradorlik masalalarini o‘yinlar nazariyasi usuli bilan baholash....197
Mardiyev Nurali

Yengil sanoatda “lean production” konsepsiyasini tatbiq etishning amaliy jihatlari....203
Yaxyayeva Inobat Karimovna

Soliq salohiyatini baholash usullari va ularning tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga ta’siri tahlili....207
Borotov Sharofiddin Jumaqul o‘g‘li

Ko‘chmas mulk bozorini baholashning institutsional asoslari....213
Ishonqulov Nizamjon Fayzullayevich

Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm xizmatlarini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari....221
Amriyeva Shaxzoda Shuxratovna

O‘zbekistonning bank-moliya tizimi hamda unda Islom moliyasi
instrumentlarini jalb etishdagi joriy tendensiyalar....226
Eshimov Alisher Dusmurodovich

Tashqi savdoda notarif usullarni qo‘llashning iqtisodiy oqibatlarini aniqlash
metodologiyasi (rivojlangan davlatlar tajribasi)....234
Norqobilov Akobir Iso o‘g‘li

Reklama xizmatlari va uning subyektlar samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlari....240
Rabbimov Elbek Abdulloyevich

Ijtimoiy siyosatni amalga oshirishda sog‘liqni saqlash tizimini moliyalashtirish asoslari....245
Imonqulov Nuriddin Qo‘shmon o‘g‘li

Tijorat banklari biznes ekotizimini rivojlantirishning nazariy asoslari....250
Shoymardonov Orziqul Jo‘ra o‘g‘li

Majburiy tibbiy sug‘urtaning vujudga kelishi va o‘ziga xos xususiyatlari....256
Kenjayev Soxib Sayfiyevich

O‘zbekiston Respublikasida zamonaviy soliq ma’murchiligini joriy etish orqali budjet-soliq siyosati
samaradorligini yanada oshirish....260
Yuldasheva Shaxnoza Xojiakbar qizi

Jahon iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida derivativlar bozorining roli....266
Shokirov Mirkamol Mirolim o‘g‘li

Boshqaruv hisobida mas’uliyat markazlarini tashkil etish masalalari....274
Sobirov Otabek Olimjonovich

Davlat moliyasini boshqarishda moliyaviy nazorat usullaridan samarali foydalanish yo'llari 277
Kultayev Farxod Shavkatovich

Tijorat banklari foydasi va rentabillik ko'rsatkichlariga ta'sir etuvchi omillar tahlilini takomillashtirish 281
Normo'minov Temurbek Sheraliyevich

O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari aktivlar sifatini oshirish yo'llari 284
To'ychiyev Otabek Shamshiyevich

Venchur kapitalining mohiyati va O'zbekistonda venchur tizimini rivojlantirishning institutsional asoslari 288
Tadjibayeva Nigora Gulomjonovna

Innovatsiyalar: zamonaviy iqtisodiyot uchun innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash zarurati 293
Malikova Dilrabo Muminovna, Tursunov Jahongir Ulug'bek o'g'li

Budjet daromadlarining shakllanishida egri soliqlarning ta'sirini ko'p omilli ekonometrik modellashtirishda tahlil qilish 297
Abdunazarova Shahnoza Norqo'chqor qizi

Aksiyadorlik jamiyatlarida investitsion jozibadorlikni oshirish yo'llari 302
Abdullayev Boburjon Akbaralievich

Barcha tadbirkorlik subyektlariga teng raqobat sharoitini yaratishda soliq imtiyozlarining o'rni 306
Akbarov Akmalxon Akrom o'g'li

Hisob siyosati va unda biologik aktivlar hisobini yoritib berish tartibini takomillashtirish 310
Mirzayeva Nargiza Batirovna

Talabalarning oilali bo'lishiga ta'sir etuvchi omillarga iqtisodiy baholashda yangicha yondashuv 314
O. U. Shomurodov, A. A. Suyarov, Z. U. Uroqov, J. S. Urazov, A. T. Ablahatov

Ways to Use the Experience of Foreign Countries in Creating a Beneficial Business Environment for Entrepreneurship And Improving Taxation 319
Mukhlisa Ikramova

Aholi turmush darajasini oshirishda moliyaviy savodxonlikning o'rni va iqtisodiy rivojlanishga ta'siri 325
Yusupov Muhammadali Soxib o'g'li, J.D. Xojiyev

Temir yo'l sanoat korxonalarida ijtimoiy-mehnat munosabatlarini boshqarish bo'yicha xorijiy tajriba 329
Kadirova Sharofat Amonovna

Механизм внедрения аутсорсинговой деятельности в АО "Ўзтемирйўлйўловчи" 332
Н. Э. Кахарова

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish investitsiyalarni jalb qilishda xorijiy mamlakatlar tajribasi 337
Sharipov Bobur Anvar o'g'li

"STEKLOPLASTIK" MJCHning bozordagi strategik holatini tahlil qilish 342
Musyeva Shoira Azimovna

Agrar sektorda ekologik toza mahsulotlarni ishlab chiqarishning nazariy masalalari 348
M. Sh. Nazarova, Z. S. Kazakova

Methodological Foundations of Bank Lending and Classification of Factors Affecting the Features of Obtaining Loans 353
Raxmanova Laylo bahodirovna, A. Karimova

Agrosanoat klasterlarda tovar-moddiy zaxiralar samaradorligiini KPI orqali baholash uslubiyati 357
Toshpo'latov Azizbek Shermuxamadovich

Faol tadbirkorlar faoliyatida kambag'al oilalarni iqtisodiy-ijtimoiy holatini yaxshilash imkoniyatlari 362
Salamov Ibrohim, Nazarova Maryam Sharifovna, Kazakova Zulayxo Saloxiddinovna, Jonibekov Faxriddin Beknazarovich, Kudratov Rizo Turdibayevich, Ulmasova Oygul Baxtiyorovna, Xamdamova Nasiba Ablakulovna, Xudayberdiyeva Ma'rifat Umarovna

Xo'jalik yurituvchi subyektlar strategiyasi tahlilining o'ziga xos xususiyatlari 369
Tursunova Shaxnoza Farxod qizi

Процессы цифровизации АО "Hududgazta'minot" 373
Хусанов Кахрамон Нишонович

O'zbekistonda aholi turmush darajasini oshirish yo'llari 378
Abdullayeva Madina Kamilovna, Eldorbekov G'ofurbek Iskandarbek o'g'li

Aholi farovonligini oshirishda tadbirkorlik subyektlari uchun kredit tizimini takomillashtirish mexanizmi 381
Bobayev Isroiljon Abdinabiyevich

Mamlakatga jalb qilingan xorijiy kapitalning tovarlar va xizmatlar importi salohiyatiga ta'sirini ekonometrik modellar bilan baholash 386
Saydullayev Azamat Jo'raqul o'g'li

O'zbekistonda bank xizmatlari raqobatbardoshligini baholash mazmuni va o'ziga xos xususiyatlari 394
Sh. Madraimov

Kapital bozorida sug'urta kompaniyalar institutsional investor sifatida 397
Xasanova Lola Mamasharifovna

Yangi O'zbekiston strategiyasida institutsional islohotlarni yanada chuqurlashtirish va ko'p funksiyali raqamlashtirishning ilmiy asoslari 400
B. B. Berkinov

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari orqali jinoiy yo'l bilan olingan daromadlarni legallashtirish mexanizmlari 409
G'afurov Umidjon Bahodir o'g'li

Rivojlangan mamlakatlarda keksa fuqarolarning bandligini oshirish kam ta'minlangan aholi qatlamini qo'llab-quvvatlash usuli sifatida (Yaponiya tajribasi misolida) 413
Karimov Bekzodjon Ilxomovich

Tashqi savdoni oshirishda boj-tarif siyosatini takomillashtirish mexanizmlari 420
Pardayev Ilhomjon G'ulomjon o'g'li

Финансы или корпоративные финансы 426
Уринов Бобур Насиллоевич

In Ensuring Economic Development in the Country Green Economy and its Features 432
Akhunova Shakhistakhon Nomonjanovna, Abdusattorova Mokhirabonu Abdugoppor kizi

Tijorat banklarining investitsiya faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari 437
Jo'rayev O'ktam Panji o'g'li

Сокращение уровня бедности в Узбекистане 443
Амирджанова Ситора Суннат кизи

Paxtachilik sohasida ishlab chiqarish jarayonlari samaradorligini oshirishning innovatsion yechimlari va uning foydaga ta'sirini baholash 448
S. B. Inoyatov

Tijorat banklarida muammoli kreditlar bilan ishlash amaliyotidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari 453
Maxmudov Rahimjon Hamid o'g'li

Mahalliy budjet daromadlarining nazariy va ilmiy asoslari 460
Ollokulova Feruza Mansurovna

Kambag'allikni qisqartirish – aholi turmush farovonligini ta'minlashning muhim omili 463
Usmanov Baxodir Baxtiyorovich

Raqamli marketingni rivojlantirish zaruriyati 469
Xalmuxamedova Zeboxon Babaxanovna

Tijorat banklari o'rtasidagi raqobatni rivojlantirish orqali fond bozorida aksiyalar narxini barqarorligini ta'minlash istiqbollari 473
M. Yuldosheva

Konchilik sanoati korxonalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirish mexanizmlarining ilmiy-nazariy asoslari 480
Kurbanova Mehriniso Nematjanovna

O'zbekistonda banklar moliyaviy xizmatlari va ular sifatining amaldagi holati tahlili 487
Mirzayev Mirza Abdullayevich

Oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy samaradorlikning raqobatbardoshligini instituttsional tahlil qilish mexanizmi 492
Saydullayeva Saodat Abdumajidovna

Integrasiya sharoitida to'qimachilik sanoatining rivojlanishi 499
Ziyayeva Muhtasar Mansurdjanovna

Auditorlik tekshiruvini tashkil etish va o'tkazish jarayonlarini takomillashtirish 503
Karamatova Noiba Husnitdinovna

Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning nazariy jihatlari 510
Mamatov Mamajan Axmadjonovich

Экономическое сознание и экономическое мышление: теоретический анализ 517
Пардаев Мамаюнус Каршибаевич, Мухаммедов Мурод Мухаммедович

O'zbekiston respublikasi tijorat banklari tomonidan qurilish korxonalarini kreditlashni takomillashtirish yo'llari 522
Sultanov Baxram Begdullayevich

Роль искусственного интеллекта в современных технологиях медиаобразования в высших учебных заведениях 526
Самигова Гуландом Абдужаббаровна

Talabalarga moliyaviy yordam dasturlari va ularning ta'lim sifatiga ta'siri 534
Mirzayeva Muhlisa Ubaydullo qizi

Mintaqaviy investitsion jozibadorlik va investitsion siyosat: nazariy talqin 539
Muminov Akmal Tulkunovich

Mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida oliy ta'lim tizimining ta'siri 543
Nasimov Adiz Azamat o'g'li, Baxtiyorova Jasmina Jasurovna, Axrorov Zarif Oripovich

Respublikada fermer xo'jaliklarga xizmat ko'rsatishni rivojlantirish va agroxizmatlar bozorini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari 548
Shukurov Ilxom Safarboyevich

Turli mamlakatlarda oliy ta'limni moliyalashtirish yo'llari 555
Umarova Moxigul Maxmayunus qizi

Dehqonchilikni innovatsion asosda rivojlantirishning xorijiy tajribasi 560
Yuldashev G'iyos Turabekovich

Tijorat bank xizmat turlarini islomiy bank xizmatlari orqali rivojlantirish istiqbollari 564
Bayjanova Gozzal Sarsengaliyevna

Qishloq xo'jaligi mahsulotini baholash va hisobga olishning uslubiy jihatlarini takomillashtirish 570
Boltayev Abror Sayitmuradovich

Секреты интересного урока в начальной школе 577
Гараева Олеся Владимировна

Iqtisodiyotni barqaror rivojlanishda yashil iqtisodiyotning o'rni 580
Ibragimova Gulchehra Toxirovna

Mahsulot va xizmatlarni raqamli transformatsiyasini amalga oshirish algoritmi 584
Kucharov Abrorjon Sobirjanovich, Bobojonov Azizjon Babaxanovich, Abdurakhmonov Abdumalik Abdurashidovich

O'zbekiston Respublikasining soliq tizimi mamlakatda yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish vositasi sifatida 591
Nabiyev Feruz Nurmurodovich

TARAQQIYOT ПРОГРЕСС PROGRESS

DAVLATNING IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING NAZARIY JIHATLARI

Mamatov Mamajan Axmadjonovich
I.f.n., dotsent Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya: Maqolada iqtisodiy xavfsizlik munosabatlarining institutsional asoslarini takomillashtirishning texnologik transformatsiya, raqamli iqtisodiyot, innovatsion klaster, davlat-xususiy sherikchilik va kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish kabi ustuvor yo'nalishlari bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy xavfsizlik, iqtisodiy xavfsizlikning institutsional asoslari, institut, texnologik transformatsiya, raqamli iqtisodiyot, innovatsion klaster, davlat -xususiy sherikchilik va kichik biznes va xususiy tadbirkorlik.

Abstract: The article develops proposals and recommendations on priority areas for improving the institutional framework of economic security relations, such as technological transformation, digital economy, innovation cluster, public-private partnership and the development of small business and private entrepreneurship.

Key words: economic security, institutional foundations of economic security, institute, technological transformation, digital economy, innovation cluster, public-private partnership, small business and private entrepreneurship.

Аннотация: В статье разрабатываются предложения и рекомендации по приоритетным направлениям совершенствования институциональной основы отношений экономической безопасности, таким как технологическая трансформация, цифровая экономика, инновационный кластер, государственно-частное партнерство и развитие малого бизнеса и частного предпринимательства.

Ключевые слова: экономическая безопасность, институциональные основы экономической безопасности, институт, технологическая трансформация, цифровая экономика, инновационный кластер, государственно-частное партнерство, малый бизнес и частное предпринимательство.

KIRISH

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida mamlakatni barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, inflyatsiya va ishsizlik darajasini, kambag'allik muammosini, tashqi va ichki davlat qarzining YAIMga foizdagi nisbati kabi tahdidlarning ta'sirini tadqiq etish asosida iqtisodiy xavfsizlik munosabatlarining institutsional asoslarini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Avval – inson, keyin – jamiyat va davlat" degan g'oyani Konstitutsiyamiz va qonunlarimizga ham, kundalik hayotimizga ham chuqur singdirishimiz kerak. Hozirgi kundagi jiddiy sinovlar va bashorat qilib bo'lmaydigan xavf-xatarlarni yengib o'tishga qodir bo'lgan milliy davlatchiligimiz asoslarini mustahkamlashimiz zarur" [1]. Jahon iqtisodiyotini yangi innovatsion texnologiyalarga asoslangan neoindustrial texnologik ukladga o'tishi bilan bog'liq raqobat kurashining keskinlashuvi sharoitida respublikada raqamlashtirish, ijtimoiylashtirish, resursli va infratuzilmali rivojlanishda tengsizlik muammolarining keskinlashuvi uning iqtisodiy xavfsizligiga nisbatan keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan tahdidlarning oldini olishni taqozo etmoqda. Milliy iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash uchun yuqori moslashuvchan mobillik va iqtisodiy sohada manfaatlarni himoya qilishning samarali mexanizmiga ega bo'lgan iqtisodiy xavfsizlikning institutsional asoslarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlarining amalga oshirilishi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

MUAMMONING O'PGANILGANLIK DAPAJASI

Iqtisodiy xavfsizlik munosabatlarining institutsional konsepsiyasini rivojlantirish bilan bog'liq tadqiqotlar olib borgan xorijlik olimlar qatorida J.M.Keyns, D.Nort, A.B.Adams, E.Soto, Dj.Forrester, G.S.Bekker kabilarni keltirish mumkin.

Rossiyalik olimlardan iqtisodiy xavfsizlikning institutsional asoslarini takomillashtirish unda davlat va alohida xo'jalik yurituvchi subyektlarning raqobatbardoshligi omili sifatida e'tirofiga asoslangan talqin V.V.Gerasimov, V.S.Zagashvili, V.V.Volchik, N.V.Seykoves, A.V.Kolosov, E.Yu.Kolesnikov, M.Ya.Kornilov, Yu.V.Latov, D.D.Burkalseva, Ye.Buxvald va boshqalarning ilmiy ishlarda tadqiq etilgan.

Oʻzbekiston Respublikasida iqtisodiy xavfsizlik munosabatlarining institutsional asoslarini takomillashtirishning ilmiy-nazariy jihatlarini Abulqosimov X.P., Joʻrayev T.T., Rasulev A.F., Rasulev T.S., Vaxobov A.V., Oʻlmasov A., Tojiboyeva D., Xudoyqulov S., Tursunov B.O., Qobilov Sh.R. va boshqalarning mazkur sohaga dahldor ilmiy tadqiqot ishlarini koʻrsatish mumkin.

D.Nopt va L.Devislapning fikriga koʻpa, institutsional muhit – bu asosiy siyosiy, ijtimoiy va huquqiy qoidalar majmuyi boʻlib ular ishlab chiqarish, ayrboshlash va taqsimot uchun baʼzis yaratadi [2]. Dj.R. Kommons institutlarni tarixiy rivojlanishidagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni qoʻllab-quvvatlab unga koʻra “evolyutsion” tushunchasi “institutsional” tushunchasi bilan mazmun va maʼnosi bir xil boʻladi, deb taʼkidlaydi [3].

Rus olimi V.V.Bukreyev, E. N. Rudikning fikriga koʻra, “davlatlar oʻzlarining resurs bazasi, iqtisodiy munosabatlar tizimi va milliy iqtisodiy manfaatlar, shuningdek, institutsional tuzilmaning oʻziga xos xususiyatlari asosida milliy iqtisodiy xavfsizlikni shakllantirishning turli xil variantlarini kombinatsiyalashtiradilar [4]. Yu.V.Latov xulosasiga koʻra milliy iqtisodiy xavfsizlikning maqsadi milliy iqtisodiyotning samarali ishlashi uchun institutsional asosni yaratishdir (mulk huquqi kafolatini taʼminlash, qonun ustuvorligi, bitimlarning shaffofligi va boshqalar), [5] deb baho beradi.

Oʻzbekistonlik iqtisodchi olimlardan professor X.P.Abulqosimov: “Ushbu fikrlarga asoslangan holda “iqtisodiy xavfsizlik” tushunchasini milliy iqtisodiyot mustaqilligi, uning barqarorligi, mustahkamligi, doimo yangilanishga va oʻz-oʻzidan takomillashib borishga qodirligini taʼminlovchi shart-sharoitlar va omillar yigʻindisi deb taʼkidlaydi [6]. B.Maʼmupovning fikricha, “Raqamli iqtisodiyot – iqtisodiyotning tapkibiy qismlapi sifatida sunʼiy aql(ong)dan foydalanish, ish japayonlapini pobotlashtipish, ishlab chiqapish japayonida turmush mehnat xarajatlarini kamaytirish, maxsus kompyuter dasturlari yordamida iqtisodiy tizimlapni modellashtirish va dasturiy qobiliyatini oshirishdir”, [7] deb xulosa qiladi.

Biroq yangi sanoat inqilobini shakllanishi sharoitida milliy iqtisodiy xavfsizlik munosabatlarining institutsional asoslarini takomillashtirishning texnologik transformatsiya, raqamli iqtisodiyot, innovatsion klaster, davlat -xususiy sherikchilik va kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish kabi ustuvor yoʻnalishlari boʻyicha takliflar va tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan ilmiy izlanishlarni olib borishni taqozo etilmoqda. Ushbu jihatlar ilmiy maqola mavzusining dolzarbligi va muhimligini belgilab beradi hamda tadqiqot mavzusini tanlash uchun asos boʻldi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada dialektik, tizimli, integral va sinergetik yondashuvlar, iqtisodiy, mantiqiy, ilmiy abstraksiya, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, qiyoslash, umumlashtirish, guruhlash va jadval usullaridan foydalaniladi

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Bugungi kunda davlatning iqtisodiy rivojlanishi koʻplab shart-sharoitlar va omillar bilan belgilanadi. Davlatning iqtisodiy tizimi jahon xoʻjalik tizimining bir qismi boʻlganligi sababli nafaqat milliy, balki global muammolar taʼsirini oʻzida sezmoqda. Fan-texnika taraqqiyoti taʼsirida texnologik uklad transformatsiyasi iqtisodiy tizimning shakllanishiga global taʼsir koʻrsatmoqda. Har qanday davlatning iqtisodiyoti ochiq boʻlishiga qaramay, u jahon iqtisodiyotining ajralmas qismi boʻlganligi sababli, bunday sharoitda milliy iqtisodiy xavfsizlik muammosi faqat dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Jahon sanoatida texnologiyalarning hayotiy siklini qisqarishida namoyon boʻladigan ilmiy va texnologik rivojlanishning global tendensiyalari, ilmiy bilimlarni jamgʻarish surʼati, yuqori fan sigʻimli texnologiyalarning tarqalish tamoyillari hamda institutsional muhitdagi oʻzgarishlar xom ashyo eksport modeliga asoslangan iqtisodiyotning institutsional tarkibiy tuzilmasini takomillashtirishni dolzarb qilib kun tartibiga qoʻymoqda. McKinsey Global Institute” kompaniyasi keyingi oʻn yil ichida iqtisodiyotning odatiy tarkibiy tuzilmasini tubdan oʻzgartiradigan eng katta salohiyatga ega boʻlgan oʻn ikkita iqtisodiyotni portlatuvchi texnologiyalap reytingini eʼlon qildi. Ularning eng yaxshi uchtasiga mobil internet, aqliy mehnatni avtomatlashtirishning yangi usullari va buyumlar interneti boʻlib, yalpi iqtisodiy salohiyati yiliga 11,6-23,7 trln dollarni tashkil etadi [8]. Konvergent texnologiyalar texnologik innovatsiyalarni integrallash xususiyatiga ega boʻlib, ular yangi texnologik ukladda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Konvergent texnologiyalar nano-bio-axbopot-kognitiv fanlarni va texnologiyalarni oʻzaro bir-biriga kirishishi va bir-birini toʻldirishi natijasida sinergetik samara sifatida tavsiflanishi mumkin. Natijada iqtisodiy tizimni ilmiy va texnologik taraqqiyotning tubdan yangi bosqichiga olib kelishi mumkin boʻlgan sinergetik taʼsirdir. Oʻzaro bu gupuhlar texnologiyalarni bip-bipiga taʼsipi NBIC-konvepgensiya deyiladi.

NBIC konvepgensiya ikki asosiy jihatlapi bilan ajralib turadi. Birinchidan, texnologik innovatsiyalarning paydo boʻlishi va nanotexnologik miqyosda tadqiqotlap va rivojlanishning sinergetik integratsiyasi tufayli butun insoniyat sivilizatsiyasining rivojlanish mexanizmini transfopmatsiyasini toʻla oʻz ichiga oladi. Ikkinchidan, texnologik oʻzgarishlapning mumkin boʻlgan oqibatlari, yaʼni insonni oʻzini oʻzgartipish, takomillashtipish, uning faoliyat doirasini va imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan. Shu munosabat bilan Oʻzbekistonda neoindustrial yondashuv katta eʼtibor qaratilmoqda. Neoindustrial yondashuv ham, xom-ashyoga sektoriga qaramlikni

TARAQQIYOT ПРОГРЕСС PROGRESS

bartaraf etishni, yuqori texnologiyalarni rivojlantirishni nazarda tutadi. "Industrial jamiyatdan postindustrial jamiyatga o'tish, jamiyat hayotida tub o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lib, unda innovatsiyalarni keng joriy etishga asoslangan yangi iqtisodiy tizim modeliga o'tish bilan amalga oshmoqda" [9]. Texnologik rivojlanish jarayonlari va iqtisodiy xavfsizlikning institutsional asoslarining transformatsiyasi o'zaro bog'liq bo'lib: ilmiy va texnologik rivojlanishning yuqori sur'atlari, tegishli institutsional shart-sharoitlarni ta'lab qiladi. Shu bilan birga, yangi texnologik ukladni shakllantirish vositasi vazifasini bajaruvchi institutsional tuzilma ayni paytda uning elementi hamdir. Rus olimi Ye.Yasin tomonidan ta'kidlanganidek "agar institutsional tizim yaxshi yo'lga qo'yilgan va bozor munosabatlarini (mulk huquqi, raqobat, kontraktni himoya qilish) muvaffaqiyatli qo'llab-quvvatlasa, texnologik modernizatsiya hech qanday to'siqlarsiz amalga oshadi, intensiv innovatsiyalar oqimi shakllanadi, iqtisodiyot jonlanadi [10].

Yangi iqtisodiy munosabatlar tizimida institutsional tuzilmaning transformatsiya jarayonini O'zbekistonlik olimlari tomonidan ham keng tadqiq etilgan. Jumladan, D.Tojiboyevaning fikricha, "Raqamli iqtisodiyot faqatgina insonning intellektual salohiyati tufayligina emas, balki institutsional muhit yaratilishi, bu muhitning biznes va iste'molchilar amaliyoti, iqtisodiy agentlarning axborot va kommunikatsion komponentlar bilan ta'minlanishining shakli, usullarini o'zgartirishiga ta'sir ko'rsatishi ham muhim o'rin tutadi [11]. Bu jihatdan raqamli iqtisodiyotga yondashish muhim ahamiyatga ega bo'lib, unga berilgan ta'riflarda aks etadi. Muhimi raqamli iqtisodiyot yangi institutsional muhitni yaratilishiga olib keladiki, u raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun mahsulot ishlab chiqarish sifatining yaxshilanishi va narxining ommabop bo'lishi, muvofiq ravishda infratuzilmani barpo etishga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 28-apreldagi PQ-4699-son Qaroriga ko'ra, 2020–2022-yillarda jami 268 ta loyihalarni amalga oshirish rejalashtirilgan [12]. Raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida O'zbekiston iqtisodiyotining institutsional tarkibiy tuzilmasini takomillashtirish vektorlarini aniqlash uchun transformatsiyaga ta'sir etuvchi shart-sharoit va omillarning hozirgi darajasini baholash zarur. Rasmiy institutlarning rivojlanish darajasini aks ettiruvchi ko'pgina indekslarda O'zbekistonning ko'rsatkichlari ancha pastligi amalga oshirilayotgan islohotlarning qonunchilik bazasini shakllanmaganligiga bog'liq. Qonunchilik doirasidagi bo'shliqlar, byurokratiya, mulkiy huquqlarni zaif himoya qilish, sud tizimining nomukammalligi, jiddiy korrupsiya komponentlari O'zbekiston Respublikasining institutsional muhitiga xos bo'lgan transformatsion o'zgarishlar jarayonini murakkablashtiradi.

O'zbekiston iqtisodiyotining hozirgi tarkibiy tuzilishi ikki omilni natijasida zaruriy o'zgarishlarning mohiyatini belgilaydi: yangi yuqori texnologiyali tarmoqlarni yaratish va yangi texnologiyalar asosida an'anaviy tarmoqlarni modernizatsiya qilish, sifat o'zgarishlari bilan birga ilmiy, texnologik, iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional sohalarda islohotlarni amalga oshirish. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, davlat sanoat siyosatining asosiy vazifasi sifatida samarali institutsional tuzilmani shakllantirishdir.

O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy xavfsizlik munosabatlarining institutsional asoslarini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri bu ilm-fan, biznes va davlatning muvaffaqiyatli hamkorligi shakllaridan biri bo'lgan innovatsion klasterlarni yaratishdir. Bunday vosita turli sohalarda ijtimoiy ahamiyatga ega ilmiy loyihalarni amalga oshirish uchun ilm-fan, davlat va biznesning tashkiliy uyushmasini tuzishni o'z ichiga oladi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, innovatsion sohada davlat, biznes va ilm fan o'rtasidagi munosabatlar sheriklik, teng huquqli bo'lishi, umumiy maqsadlarga ega bo'lishi, uch tomonning birgalikdagi sa'y-harakatlari bilan moliyalashtirilishi kerak hamda olinadigan xavf va natijalar teng taqsimlanishi kerak. Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni ta'kidlash o'rinliki, innovatsion klasterlar O'zbekistonning keyingi rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Chunki bu uslub tadqiqotni moliyalashtirish hisobiga katta daromad olinishini ta'minlaydi va natijalarni tijoratlashtirish masalalarini muvaffaqiyatli hal qilishga katta imkoniyatlar yaratadi.

Innovatsion klaster modeli iqtisodiyotni institutsional takomillashtirishda ma'lum sifat ko'psatkichlari bilan ham ajralib turadi. Bularga, birinchidan, klaster a'zolarining o'zaro ta'siri darajasi bilan tavsiflangan klaster bog'lanishi, shuningdek, ularning zarur resurslardan foydalanish imkoniyatlari kiradi. Ikkinchidan, innovatsion klaster modelining o'ziga xos xususiyati bu sinergetik samaradir. Bu elementlarning innovatsion imkoniyatlar yig'indisi bilan aniqlanadigan va klaster elementlarining o'zaro sinergetik ta'siriga miqdoriy baho beradigan ajralmas xususiyatdir. Shuningdek, innovatsion klaster modelining asosini uning yadrosi hisoblanmish uyushmalar (korxonalar) va o'sish zaxiralari tashkil etadi. Mazkur korxonalar klaster faoliyati natijalariga asosiy hissa qo'shadi. O'sish zaxiralari esa zarurat tug'ilganda klasterning innovatsion jarayonlarini tashkil etishdagi kamchiliklarni bartaraf eta oladi va butun innovatsion tizimning takomillashuvi va strategik rivojlanishi bo'yicha choralarni belgilaydi. Innovatsion klasterlar faoliyatining yakuniy natijasi butunlay yangi texnologiyali tarmoqlar va mahsulotlardir.

O'zbekistonda milliy iqtisodiyotni institutsional takomillashtirishning keyingi ustuvor yo'nalishlaridan biri bu davlat sektori tomonidan ishlab chiqariladigan va taqdim qilinadigan xizmatlarni xususiy sektorga uzoq muddatli taqdim qilinishini ta'minlash (ba'zan 30-yilgacha), tavakalchiliklarni xususiy investorga o'tkazish, davlat va mahalliy tuzilmalar bilan huquqiy shaxslarning ko'p qirrali uzoq muddatli shartnoma shakllarini amalga oshirish shakli bo'lgan davlat-xususiy sherikligi (DXSH) bo'lib hisoblanadi.

Oʻzbekiston Respublikasida DXSH nisbatan yangi soha boʻlishiga qaramasdan, qisqa muddatlarda oʻziga xos milliy tizim va yagona siyosat yoʻlga qoʻyilishiga erishildi. Oʻzbekiston Respublikasining “Davlat-xususiy sheriklik toʻgʻrisida”gi Qonuni [13]. qabul qilinishi va Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish Agentligining tashkil etilishi buning yorqin ifodasidir. Yangi Oʻzbekiston strategiyasiga koʻra iqtisodiy taraqqiyotda uzoq muddatli strategik rejalashtirish va davlat budjeti xarajatlarini prognozlashtirish DXSH ishtirokchilari uchun loyiha xarajatlarini toʻgʻri rejalashtirishga imkon yaratmoqda. Bu omil boshqa investitsiyaviy faoliyat turlarining muhim omili boʻlgani kabi DXSH loyihalarini amalga oshirishda, aytish mumkinki, hal qiluvchi oʻrinda turadi. Chunki, investorlar uchun maʼlumotlar toʻliqligi, oshkoraligi va haqqoniyligi bozorni chuqur oʻrganishga va turli yoʻqotishlarning oldini olishga xizmat qiladi.

1-rasm: Davlat xususiy sheriklikning afzalliklari [14]

DXSH mexanizmlari takomillashib borishi sohada ijtimoiy yoki infratuzilmaviy loyihalarni amalga oshirish bilan bogʻliq anaʼanaviy yoʻnalishlar bilan innovatsion loyihalar ham faollashib bordi. Xususan, DXSH tizimi orqali innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, biznes-inkubatorlari, texnoparklar va texnopolislar barpo etish yangi yoʻnalish sifatida qoʻllanilmoqda. DXSH oʻzining bir qator afzalliklari bilan ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni yanada ragʻbatlantirgan holda, iqtisodiyotda investitsiyalar oqimini kengaytiradi, boʻsh turgan resurslarni faollashtiradi, davlat va xususiy sektorlar oʻrtasida oʻzaro muvozanatlashgan manfaatdorlikni taʼminlaydi va eng asosiysi jamiyatdagi qator ijtimoiy va infratuzilmaviy muammolarni bartaraf etishga turtki boʻladi. DXSH tizimi samarasi oʻlaroq ham davlat, ham biznes, ham jamiyat bundan naf koʻradi. Shu bilan birga, ushbu tizim boshqa iqtisodiy jarayonlar singari oʻziga xos xususiyatlar, qonuniyatlar va tavakkalchiliklarga ega boʻlib, uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi chuqur malaka, professional tajriba, barqaror iqtisodiy salohiyat singari bir nechta omillardan samarali foydalanishni talab etadi.

Iqtisodiy xavfsizlik munosabatlarining institutsional asoslarini takomillashtirishning ustuvor yoʻnalishlaridan yana bir yoʻnalishi bu iqtisodiy rivojlanish muammolarini yengish imkonini beruvchi kichik biznes tuzilmalarini rivojlantirishdir. Zamonaviy kichik korxonalar yuqori sifatli mahsulotlarni yaratishga va maʼlum bir mamlakatning talabini toʻla qoplashga qodir. Hozirgi vaqtda Oʻzbekiston Respublikasida kichik biznes tuzilmalari ham innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishga qaratilgan boʻlib, bu Oʻzbekiston iqtisodiyotining yangi yuqori rivojlanish darajasiga koʻtarilishiga yordam beradi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni iqtisodiyotdagi oʻrni va uni rivojlantirishning obyektiv zaruriyati quyidagilar orqali izohlanadi: birinchidan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik jahon iqtisodiyotining tarkibini tashkil

etuvchi asosiy tarmoqlardan biridir, mazkur sohaning taraqqiy etishi mamlakatda iqtisodiy faollikni ta'minlashga bevosita ta'sir qiladi. Bundan tashqari ichki bozorning sifatli iste'mol tovarlari bilan to'ldirilishi, tashqi iqtisodiy faoliyatning o'sishi va aholining samarali bandligini ta'minlash va uning real daromadlarini ko'paytirish masalalarining yechimi ham mazkur tarmoqning rivojlanishiga bog'liq. Ikkinchidan, globallashuv va iqtisodiyotning integratsiyalashuvi jarayonida jahon bozorida raqobatning tobora kuchayib borishi sharoitida aynan kichik biznes yirik ishlab chiqaruvchilarga nisbatan kam mablag' sarfini talab qilishi, harakatchanligi va bozor kon'yunkturasining o'zgaruvchan talablariga tezda moslasha olish, ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish kabi imkoniyatlarga egadir [15].

Iqtisodchi olim P.Z.Xoshimov o'zining ilmiy qarashlarida tadbirkorlik faoliyati xavfsizligi deganda, tadbirkorlik faoliyati subyekti amal qilishining barcha bosqichlarida, birinchi navbatda, iqtisodiy, huquqiy va boshqa salbiy oqibatlarga olib keluvchi ichki va tashqi tahdidlardan muhofaza qilinganligini tushunish lozim" deya ta'rif keltirgan [16]. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiy xavfsizligi, barcha mulklarning maqbul nisbatiga asoslanib, subyektning barqaror faoliyat olib borishga, qiyinchiliklar va tahdidlarga munosib javob berishga, rivojlanish va takomillashtirish imkonini beradi. Subyektning maqsad va vazifalari tadbirkorlikning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishlarini yarata olish imkoniyatini ta'minlaydi. Shuningdek, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning quyidagi asosiy funksional komponentlarini baholash orqali aniqlash mumkin deb hisoblaymiz:

- funksional komponentlarga omillarning sezilarli ta'sir ko'rsatishi;
- iqtisodiy xavfsizlikning funksional komponentlarini ta'minlashga ta'sir etuvchi asosiy jarayonlarning ta'sirini aniqlanishi;
- iqtisodiy xavfsizlikning funksional komponentlarini ta'minlashda iqtisodiy ko'rsatkichlarni aniqlanishi.

Bizningcha to'liq iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda xo'jalik yurituvchi subyektlarning ichki resurslardan to'liq va samarali foydalanish orqali erishish mumkin bo'ladi. Bunda resurslarning barcha darajalarida boshqaruvni samarali tashkil etish va moliyaviy tizimlardan oqilona foydalanishni talab etilishi kerak. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiy xavfsizligining holatiga bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan tahdidlarning har biri moddiy, ma'naviy va moliyaviy zararni keltirib chiqaradi. Aniqlangan tahdidni kamaytirish va oldini olish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora va tadbirlar uning minimal darajagacha kamaytirish imkonini yaratadi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash samaradorligini oshirishda o'nta funksional tarkibiy qismdan: moliyaviy, intellektual, kadrlar, texnologik, huquqiy, kuch, axborot va ekologik tahdidlarni bartaraf etishga har tomonlama yondashuvni talab qilinishi kerak. Mazkur omillar xo'jalik yurituvchi subyektlarda iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda va sohada barqarorlik, xavfsizlik va moliyaviy qudratga ega bo'lishni ta'minlaydi. Biznes yurituvchi subyektlarning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlarni zararsizlantirishning asosiy strategik yo'nalishlarini belgilash orqali subyektning tahdidlardan himoya qilish chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin (1-jadvalga qarang).

1-jadval: Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda iqtisodiy xavfsizlik samaradorligini oshirishda tahdidlarni zararsizlantirishdagi asosiy strategik yo'nalishlar [17]

№	Yo'nalish	№	Yo'nalish
1.	Ichki va tashqi tahdidlarni o'z vaqtida aniqlash bilan muntazam monitoring olib borish	6.	Texnik va texnologik xavfsizlikni ta'minlash
2.	Prognozlash, rejalashtirish va barqarorlikni ta'minlashda to'liq iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish	7.	Axborot xavfsizligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularni oldini olish choralarini ko'rish
3.	Xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy xavfsizlik ko'rsatkichlarining miqdoriy va sifat qiymatlarini hisoblash hamda axborot sohasidagi tahdid va xavflar salohiyatini aniqlash	8.	Hujjatlarni yuritishni tartibga solish va uni saqlash choralarini ko'rib borish
4.	Xo'jalik yurituvchi subyektning tijorat sirini tashkil etuvchi ma'lumotlarni nazorat qilish	9.	Boshqaruvda samarali qaror qabul qilish, rag'batlantirish choralarini ko'rib borish
5.	Profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirish	10.	Kompaniya rahbariyati va xodimlarning jismoniy himoyasini ta'minlash

Umuman olganda iqtisodiy xavfsizlik tizimi va uning samarali faoliyatiga ko'maklashuvchi chora-tadbirlarni doimiy ravishda yangilash va qayta ko'rib chiqishni talab etilishi kerak. Xo'jalik yurituvchi subyektlarda iqtisodiy xavfsizlik choralarini samarali amalga oshirish uchun iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash maqsadida bir vaqtning o'zida nazorat va muvofiqlashtiruvchi vazifalarni bajarishi lozim. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash samaradorligini oshirishda tahdidlarni tasniflash va tasniflar asosida iqtisodiy xavfsizlikni baholash hamda kichik tadbirkorlik subyektlarida ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish tizimlarini samaradorligini oshirishga erishiladi.

Oʻzbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasidagi islohotlar natijasida yalpi ichki mahsulotda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi 2016 yildagi 66,8 foizdan bugungi kunda 51,8 foizga pasaydi. Kamayishining asosiy sababi, yirik tadbirkorlik subyektlarida qoʻshilgan qiymat hajmining oshishi bilan ifodalanadi. Ushbu sohada jami sanoat mahsulotlarining toʻrtdan bir qismi, qishloq xoʻjaligi mahsulotlarining 98,1 foizi ishlab chiqarilmoqda. Ish bilan band jami aholimizning 74 foizdan ortigʻi mazkur tarmoqda mehnat qilmoqda. 2022-yilda iqtisodiyot tarmoqlarida kichik tadbirkorlik (biznes)ning sanoatdagi ulushi 25,9%, qishloq, oʻrmon va baliqchilik xoʻjaligi – 97,0%, qurilishda – 72,4%, eksportda – 29,5 %, importda – 49,4 % va xizmatlar sohasidagi – 51,5 % ulushi aniq koʻrsatilgan.

2-jadval: Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni iqtisodiyot tarmoqlaridagi ulushi dinamikasi [18]

№	Koʻrsatkichlar	2016-y.	2017-y.	2018-y.	2019-y.	2020-y.	2021-y.	2022-y.
1.	YAIM	66,8	65,3	62,4	56,0	55,7	54,9	51,8
2.	Sanoat	45,3	41,2	37,4	25,8	27,9	27,0	25,9
3.	Qishloq, oʻrmon va baliqchilik xoʻjaligi	98,6	98,5	98,3	97,9	96,7	96,0	95,3
4.	Xizmatlar sohasi	58,2	58,3	56,0	53,2	51,8	51,7	48,4
5.	Qurilish	66,9	64,8	73,2	75,8	72,5	72,4	72,4
6.	Eksport	26,0	22,0	27,2	27,0	20,5	22,3	29,5
7.	Import	46,8	53,6	56,2	61,6	51,7	48,7	49,4
6.	Bandlik	78,2	78,0	76,3	76,2	74,5	74,4	74,4

Jahon amaliyotida iqtisodiy rivojlanishning yuqori sur’atlariga erishgan dunyoning birorta ham davlati iqtisodiy oʻsishga qaratilgan siyosatni amalga oshirishda kichik biznes tuzilmalarining ahamiyatini kamaytirgani yoʻq. Kichik biznes tuzilmalari har qanday iqtisodiyotni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega, yirik va oʻrta korxonalar bilan taqqoslaganda, ular makroiqtisodiy vaziyatning oʻzgarishiga osonroq moslashadi, bu esa ma’lum bir mintaqadan ishchi kuchi oqimini kamaytirishga yordam beradi.

Bugungi kunda kichik biznes tuzilmalari tobora koʻproq iste’molchilar ehtiyojlariga yoʻnaltirilgan, turli xil tovarlar va xizmatlar ishlab chiqaradi, dinamik rivojlanishi va individual ishlab chiqarish tavsifi bilan ajralib turadi. Bir qator iqtisodchilar kichik biznes tuzilmalarini bozorlarga raqobatni olib kiruvchi deb hisoblashadi, chunki bozorlarda qancha kichik korxonalar mavjud boʻlsa, ularning monopollashuv darajasi shunchalik past boʻladi. Shu bilan birga, yirik biznes, qoida tariqasida, bozorni monopollashtirishga va raqobat mexanizmini cheklashga qaratilgan.

Kichik biznes tuzilmalari ham mamlakat ichida, ham xorijda amalga oshirilayotgan innovatsion jarayonlarning ajralmas ishtirokchilari hisoblanadi. Kichik korxonalar yuqori darajada harakatchan va innovatsiyalarga tez moslashadi, bu esa ularga oʻrta va yirik korxonalarga qaraganda ancha qisqa vaqt ichida innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarishni oʻzlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, kichik korxonalar oʻrta va yirik korxonalarga nisbatan bozorda eng zaif hisoblanadi, chunki ular katta kapitalga ega emas. Bu holat kichik biznesni rivojlantirishni faol davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlashni nazarda tutadi.

Davlat kichik biznes tuzilmalarining rivojlanishiga sezilarli ta’sir koʻrsatadi hamda barcha xoʻjalik subyektlari uchun umumiy “oʻyin qoidalari” ni shakllantiradi. Bundan tashqari, tadbirkorlik tuzilmalari va davlatning oʻzaro hamkorligi, davlat funksiyalarining bir qismini tadbirkorlik tuzilmalariga, masalan, davlat-xususiy sheriklik doirasida “topshirish” imkonini beradi.

Inqiroz hodisalari sharoitida biznes tuzilmalarining iqtisodiy xavfsizligi muammosi dolzarb boʻlib bormoqda. Tadbirkorlik tuzilmalariga yuklatilgan soliqlarning yuqori darajasi, korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar, aholining xarid qobiliyatining pasayishi – bularning barchasi davlatning iqtisodiy xavfsizligi darajasiga ta’sir qiladi. Tadbirkorlik tuzilmalarini rivojlantirishda barqarorlikning yoʻqligi davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashga salbiy ta’sir koʻrsatmoqda[19]. Raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish hamda tadbirkorlik tuzilmalarining ehtiyojlariga javob beradigan rivojlantirishga yoʻnaltirilgan tegishli institutsional muhitning mavjudligi milliy iqtisodiy xavfsizlikni institutsional ta’minlashga sezilarli ta’sir koʻrsatmoqda. Davlat iqtisodiy tizimining innovatsionlik darajasi institutsional muhitning sifatiga ham bogʻliq.

Xulosa sifatida institutsional tuzilmani transformatsiyasi ekzogen, endogen omillar va kombinatsion omillar ta’sirida sodir boʻladi. Raqamli iqtisodiyotga oʻtish sharoitida real institutlarning vertual shaklga ega boʻlish tendensiyasini qayd etish mumkin. Oʻzbekiston Respublikasida iqtisodiy xavfsizlik munosabatlarining institutsional asoslarini takomillashtirishning ustuvor yoʻnalishlariga bu innovatsion texnologiyalar, inson kapitali, raqamli iqtisodiyot, ilm-fan, biznes va davlatning muvaffaqiyatli hamkorligi shakllaridan biri boʻlgan innovatsion klasterlar, tavakalchiliklarni xususiy investorga oʻtkazish, davlat va mahalliy tuzilmalar bilan huquqiy shaxslarning koʻp qirrali uzoq muddatli shartnoma shakllarini amalga oshirish shakli boʻlgan davlat-xususiy sherikligi (DXSH) hamda kichik biznes tuzilmalari nafaqat alohida mintaqaning, balki butun davlatning rivojlanishi uchun iqtisodiy asos boʻlib hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Iqtisodiy xavfsizlik munosabatlarining institutsional asosi – bu barqaror, samarali iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash mexanizmlarini tizimlashtiradi va davlat boshqaruvida iqtisodiy munosabatlar ishtirokchilarining har birining manfa'atlarini mutanosibligini ta'minlaydigan tamoyillarni joriy etuvchi o'zaro bog'liq bo'lgan rasmiy va norasmiy institutlar to'plamidir.

Institutsional tuzilmani transformatsiyasi ekzogen, endogen omillar va kombinatsion omillar ta'sirida sodir bo'ladi. Raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida real institutlarning vertual shaklga ega bo'lish tendensiyasini qayd etish mumkin.

Iqtisodiy xavfsizlik munosabatlarining institutsional asoslarini takomillashtirish yo'nalishlariga – bu innovatsion texnologiyalar, inson kapitali, raqamli iqtisodiyot, ilm-fan, biznes va davlatning muvaffaqiyatli hamkorligi shakllaridan biri bo'lgan innovatsion klasterlar, davlat-xususiy sherikligi (DXSH) hamda kichik biznes tuzilmalari bo'lib hisoblanadi.

Davlatning iqtisodiy xavfsizlik sohasidagi institutsional tizimini quyidagi yo'nalishlarda takomillashtirish maqsadga muvofiq:

- barqaror va raqobatbardosh iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash;
- iqtisodiy agentlarning turli xil manfaatlarini amaliyotga joriy etish;
- jahon iqtisodiy jarayonlarining yuqori darajadagi o'zgaruvchanligi sharoitida davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdidlardan himoya qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. "Xalq so'zi" gazetasi. –21.12. 2022-yil.
2. Davis L., North D. Institutional Change and American Economic Growth. –Cambridge, 1971. –pp. 5-6.
3. Квашницкий, В. Истоки эволюционной экономики / В. Квашницкий // Истоки: из опыта изучения экономики как структуры и процесса / [редакционная коллегия: Я.И. Кузьминов и др.]. – 2-е изд. – Москва: Изд. дом ВШЭ, 2007. – С.95.
4. Букреев В. В., Рудык Э. Н. Противодействие внешнему управлению стратегическими промышленными предприятиями России // Альтернативы. – 2019. – № 2. – С. 92-101;
5. Латов Ю. В. Российская теневая экономика в контексте национальной экономической безопасности // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2007. – Т. 5. – № 1. – С. 16-27.
6. Abulqosimov H.P. Mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning nazariy jihatlari. XXI asr: fan va ta'lim masalalari" ilmiy elektron jurnali. №3, 2018-yil.
7. Ma'murov B.X. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning konseptual asoslari va xorij tajribasi. Iqtisodiyot va ta'lim jurnali. 2020-yil № 4. –B.44.
8. Disruptive technologies: Advances that will transform life, business and the global economy. McKinsey&Company – URL: http: //www.mckinsey.
9. Mamatov A.A., Jo'rayev T.T. Klasterlarni tashkil etish va ularning
10. faoliyatini yo'lga qo'yishning xorij tajribasi. "XXI asr: fan va ta'lim masalalari" elektron jurnali. –№1. –2020. –B.12.
11. Ясин Е. Институциональные ограничения модернизации, или приживется ли демократия в России? // Вопросы экономики. –2011. –№11. –С. 5.
12. Tojiboyeva D. Raqamli iqtisodiyot institutsional nazariyaning yangi yo'nalishi sifatida. "Iqtisod va moliya" jurnali 2021, –№1. –B. 95.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 28 apreldagi PQ-4699-son Qarori.
14. "Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining Qonuni. https://lex.uz/docs/.
15. Muallif tadqiqotlari asosida tuzilgan.
16. Maxmudov Jasurbek. Innovatsion iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning obyektiv ahamiyati. –Iqtisodiyot va ta'lim, –2021-yil, 6-son. –B. 137.
17. Xoshimov P.Z.. Tadbirkorlikning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash konsepsiyasi va tizimi. "Iqtisod va moliya" ilmiy jurnali.–T.: 2015/11. –24-b
18. Muallif tadqiqotlari asosida tuzilgan
19. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari.
20. Развадовская Ю. В. Институциональное обеспечение развития отраслей нового этапа технико-экономического развития в условиях решоринга промышленного производства: опыт государственных промышленных корпораций / Ю. В. Развадовская, А. В. Бабикова, А. В. Ханина, И. К. Шевченко // Инженерный вестник Дона. – 2015. –№ 2. Ч.2.

Jurnal sayti: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 2

© Materiallar ko‘chirib bosilganda ““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali manba sifatida ko‘rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma’sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga
maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.
El.Pochta: sq143235@gmail.com
Bot: @iqtisodiyot_77
Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo‘lishingiz mumkin. Obuna bo‘lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to‘lov haqidagi ma’lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo‘natishingizni so‘raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo‘natamiz.

““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali 03.11.2022-yildan
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№566955 reyestr raqami tartibi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tkazilgan.
Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug‘bek tumani
Kumushkon ko‘chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro‘yxatdan o‘tkazilgan.